

תוכן העניינים

יג	עם הספר
1	מבוא
	1. אופיו של תרגום אונקלוס 1
	2. הסטיות בתרגום אונקלוס 2
	3. החידוש בביצוע המחקר שלפנינו 4
	4. מצב המחקר עד ימינו 5
12	פרק א: תרגומי לק"ח
	1. מבוא 12
	1.1. הבהרות מתודולוגיות 12
	1.1.1. ביצוע המבחן: שתי דרכים 13
	1.1.2. מדגם מייצג לעומת תמונה טיפוסית 14
	1.1.3. תרגומי לק"ח: תפוצה ומיון ראשוני 14
	1.1.4. הבחנה כללית בחילופי נס"ב/דב"ר 15
	1.1.5. ת"א כנגד שאר התרגומים 17
	1.1.6. ת"א לעומת תרגומי ארץ ישראל (ת"א, ת"ב, ת"ג ות"ד) 18
	1.1.7. ת"א לעומת הפשיטתא והתרגום השומרוני 19
	1.1.8. נס"ב: תרגומים חריגים 21
	1.1.9. סטיות בשימושי נס"ב שאופיין פרשני 21
	1.1.10. ליקוחי אישה 25
	1.1.11. לקיחת בעלי חיים 28
	1.1.12. לק"ח המתורגם קב"ל 31
	1.1.13. ת"א לעומת ת"א, ת"ג ופ' 31
	1.1.14. עקרון החילוף לק"ח/קב"ל 33
	1.1.15. סטיות בתרגומי קב"ל 37
	1.1.16. תרגומים יחידאיים: מיון 38
	1.1.17. התאולוגיה בת"א: כיווני מחקר 38
	1.1.18. תרגומי לק"ח המייצגים פרשנות תאולוגית 41
	1.1.19. בר"א 41

- 9.2. מו"ת 42
- 9.3. קר"ב, פר"ש (אפריש), פר"ק 44
10. תרגומים יחידאיים כפרשנות לשונית 48
- 10.1. שב"ה, קנ"ה, בו"ז (כב"ש) 48
- 10.2. פל"ג 52
- 10.3. סל"ק 53
11. סיכום 54
12. תרגומי לק"ח: נספחים 56
- 12.1. נספח א: היקריות לק"ח ותרגומיהן 56
- 12.2. נספח ב: קטע מסורה לתרגום אונקלוס מן הגניזה 70

74

פרק ב: העקרונות התרגומיים

1. מבוא 74
2. הבהרות מתודולוגיות 75
3. סטיות תרגום: התהוותן ושאלת חוקיותן 77
4. שינויים וסטיות: הגדרה מורחבת 84
5. שינויי תרגום משיקולים חינוכיים 85
- 5.1. פגמים מוסריים בענייני ישרות 87
- 5.2. פגמים מוסריים בענייני אישות 92
- 5.3. פגמים חיצוניים ואסתטיים 95
- 5.4. יחסי משפחה 97
- 5.5. מגמת סנגוריה ומדרשי שבח 101
- 5.6. לשון נקייה 104
6. ת"א והמדרש 111
7. ההלכה בת"א 114
- 7.1. דפוסי תרגומי הלכה 120
8. התאולוגיה של אונקלוס 129
- 8.1. הרחקת ההגשמה 130
- 8.2. דרכי עקיפת ההגשמה 131
- 8.3. חריגות בסילוק ההגשמה 132
- 8.4. סטיות לכבוד שמים 135
9. לשון וסגנון 145
- 9.1. שינויים דקדוקיים 146
- 9.2. שינויים תחביריים 149
- 9.3. שינויי סגנון 151
- 9.4. ניבים ומליצות 152
10. סיכום: לשון וסגנון לעומת תוכן, בעיות נוסח 157

- 10.1. עקרונות סגנוניים לעומת שיקולים תאולוגיים או מדרשיים 158
 10.2. עקרונות דקדוקיים וההלכה 160
 10.3. הכרעות ספרותיות אסתטיות לעומת מינוח הלכתי קבוע 161
 10.4. בעיות נוסח 161

164

פרק ג: מדגם מייצג

1. מבוא: הבהרות מתודולוגיות 164
 2. תרגומי 'נא' 165
 2.1. המילית 'נא': תפוצתה במקרא 165
 2.2. משמעי 'נא' 166
 2.3. פירושי חז"ל והראשונים לתיבת 'נא' 166
 2.4. רש"י ורס"ג 167
 2.5. ת"א לתיבת 'נא' 168
 2.6. 'כען': מילית בקשה או מילית זמן? 169
 2.7. סטיות בתרגומי 'נא' בת"א 170
 2.8. שימושי 'כבעו' 170
 2.9. שימושי 'כען' 171
 2.10. 'כען' כתואר הפועל 172
 2.11. פתרון הסטיות בתרגומי 'נא' 173
 2.12. 'אל תאכלו ממנו נא' 174
 2.13. רשימת היקרויות 'נא' ותרגומיהן 177
 3. תרגומי בע"ר 180
 3.1. משמעי הפעלים מן השורש בע"ר 181
 3.2. היקרויות בע"ר ותרגומיו 181
 3.3. פועלי בע"ר שאינם מעניין האש 182
 3.4. שימושי שצ"ה ופל"ה 182
 3.5. 'ובערת הרע' – 'ותפלי', משיקול תחבירי 185
 3.6. בע"ר המתורגם חל"ף 186
 3.7. 'כי יבער איש' – 'יכול' 187
 3.8. בע"ר לשון שרפה 190
 3.9. בע"ר – דל"ק 191
 3.10. 'לא תבערו אש' 192
 3.11. רשימת היקרויות בע"ר ותרגומיהן 194
 4. תרגומי 'מלאכה' 195
 4.1. היקרויות השם 'מלאכה' ותרגומיו 195
 4.2. סטיות בתרגומי 'מלאכה' 196
 4.3. גיזרוננו של השם 'מלאכה' ומשמעו 197

- 4.4 'עבידא' – 'עבידתא' 199
- 4.5 פתרון הסטיות בתרגומי 'מלאכה' 201
- 4.6 רשימת היקרויות 'מלאכה' ותרגומיהן 205
5. תרגומי 'פרי' 207
- 5.1 היקרויות 'פרי' ותרגומיו 207
- 5.2 משמעי 'פרי' 207
- 5.3 'פרי בטן' – 'ולדא דמע' 208
- 5.4 'פרי העץ' – 'איבא'/'פירי' 210
- 5.5 'פרי עץ הדר': המרת יחיד ברבים 212
- 5.6 היקרויות 'פרי' ותרגומיו 214
6. צימודי שם ופועל 215
- 6.1 התופעה ומשמעותה 216
- 6.2 הדילמה התרגומית 217
- 6.3 תחום הבדיקה 219
- 6.4 רשימת העדויות בכראשית ותרגומיהן 220
- 6.5 סיכום 229
7. תרגומי סג"ר 230
- 7.1 היקרויות סג"ר ותרגומיו 230
- 7.2 אח"ד וסג"ר: תרגומים קבועים 231
- 7.3 שימושי אח"ד 231
- 7.4 שימושי סג"ר 234
- 7.5 רשימת פועלי סג"ר ותרגומיהם 235
8. תרגומי 'מצה' 236
- 8.1 תצורת שם ותצורת תואר במקרא 236
- 8.2 ההבחנות בת"א 237
- 8.3 תרגומי 'מצה' ו'מצות' 238
- 8.4 רשימת היקרויות 'מצה' ותרגומיהן 240
- 8.5 סיכום 242
9. תרגומים מודליים: יכ"ל, 'לו' 242
- 9.1 יכ"ל ותרגומיו: מיון הממצאים 243
- 9.2 משמעי יכ"ל 244
- 9.3 הבחנות מודליות בתרגומי יכ"ל 246
- 9.4 רשימת היקרויות יכ"ל ותרגומיהן 249
- 9.5 תרגומי 'לו' 251
- 9.6 'אך אם אתה לו שמעני' (בר' כג, יג) 253
10. תרגומי 'נתן ביד' 255
- 10.1 צירופי 'יד': מטפורות שקועות 256

- 10.2. 'נתן ביד' ותרגומיו 257
- 10.3. מגמות פרשניות 258
- 10.4. רשימת היקרויות 'נתן ביד' ותרגומיהן 260
11. תרגומי יר"ש 261
- 11.1. יר"ש: מיון ראשוני 261
- 11.2. הריגות בתרגומי פועלי יר"ש בבניין קל 262
- 11.3. תרגומים חריגים בבניין הפעיל 264
- 11.4. פתרון הסטיות האחרות 265
- 11.5. היקרויות פועלי יר"ש בתורה ותרגומיהן 268
12. תרגומי גר"ר ואג"ר 272
- 12.1. היקרויות גר"ר ומשמעיו 272
- 12.2. ההכרעות על פי הסמנטיקה ועל פי הכתיב 273
- 12.3. גר"ר במשמע שכן 274
- 12.4. רשימת היקרויות גר"ר ואג"ר ותרגומיהן 277
13. תרגומי לשון מיאון 279
- 13.1. היקרויות מא"ן: מיון ראשוני 279
- 13.2. משמעי מא"ן 279
- 13.3. רשימת היקרויות מא"ן ותרגומיהן 281
14. תרגומי סב"ב 282
- 14.1. משמעי סב"ב 282
- 14.2. הכרעות פרשניות 284
- 14.3. רשימת היקרויות סב"ב ותרגומיהן 288
15. תרגומי 'משפט' 289
- 15.1. היקרויות 'משפט' ומשמעיו 289
- 15.2. 'משפט' – 'דינא' 290
- 15.3. 'הלכתא' – 'הז"י' 291
- 15.4. רשימת היקרויות 'משפט' ותרגומיהן 293
16. תרגומי 'משנה' 295
- 16.1. היקרויות 'משנה' ותרגומיהן 296
- 16.2. 'משנה': שם עצם או שם תואר? 296
- 16.3. 'מרכבת המשנה' 298
17. תרגומי רח"ץ 300
- 17.1. היקרויות רח"ץ 300
- 17.2. תרגומי רח"ץ: סח"י, קד"ש, חל"ל 300
- 17.3. הפן הפרשני של תרגומי רח"ץ 302
- 17.4. רשימת היקרויות רח"ץ ותרגומיהן 303
18. סיכומים ומסקנות 305

18.1. סיכום הממצאים 306

18.2. ניתוח ומסקנות 309

313	קיצורים כלליים
314	קיצורי כתבי עת וספרים לועזיים
315	קיצורים ביבליוגרפיים
334	מפתח המקורות
355	מפתח המחברים והחיבורים
359	מפתח הנושאים
360	מפתח השורשים, המילים והצירופים

עם הספר

ספר זה בוחן את עקיבותו התרגומית של תרגום אונקלוס לתורה. רוצה לומר, באיזו מידה 'סטייתו' של המתרגם מדרכו הסטנדרטית היא מכוונת ושיטתית, מהם הגורמים השונים ל'סטייה' וכיצד ניתן לעמוד על מטרתה.

לסטיות תרגומיות התייחסו כבר כמה מגדולי הפרשנים מימי הביניים, ומטבע הדברים עסקו בנושא זה, שהוא מרכזי להבנת תרגום אונקלוס, גם חוקרי התרגום למן תקופת ההשכלה ועד ימינו. ואולם, כמתברר בפרק המבוא, החידוש בספר שלפנינו הוא בשיטת הביצוע של המחקר. בשלושת פרקיו נעשה ניסיון ראשון מסוגו לבחון בדרך שיטתית וביקורתית את הכיוונים השונים שהלכו בהם המחקר והפרשנות בניסיון לתת טעם ל'סטיות' המתרגם.

בפרק הראשון נפרסת בפני הקורא תופעת ה'סטיות' באמצעות בדיקה מלאה של תרגומי הפעלים והשמות מן השורש לק"ח על 401 היקרויותיו שבתורה. הפועל 'לקח', שתרגומיו הקבועים הם 'נסב' או 'דבר', מתורגם אצל אונקלוס בשלושה עשר (!) אקוויוולנטים, המעידים לכאורה על חוסר עקיבות. הפרק בוחן את כלל הפתרונות שהוצעו בספרות המחקר ובפרשנות ל'סטיות' בתרגומי נגזרות לק"ח.

בפרק השני, המציג את התאוריה שמאחורי סטיות התרגום, נבחנים פתרונות אלה מחדש: הפרק מציג עקרונות תרגומיים הממוינים על פי סדר לוגי פנימי. אלה נבדקים באופן שיטתי, נתמכים בדוגמאות מרובות ומתגבשים לכדי שיטה שלמה.

העקרונות שנוסחו בפרק השני מועמדים למבחן חוזר בפרק השלישי והמרכזי של הספר: המחקר היישומי. באמצעות שש עשרה דוגמאות של תרגומי תיבות מחלקי הדיבר העיקריים – שמות עצם, פעלים, תארים ומיליות, כולם בעלי תפוצה רחבה – נבחנת שוב תקפותם של העקרונות שנוסחו בפרק השני. לאורם נבחנים שינויי תרגום מרובים ומגוונים, והצלבת ממצאי הבדיקה עם העקרונות מספקת למחקרנו את התקפות המדעית. בסעיף האחרון של הפרק מרוכזים כל הממצאים, וניתוחם מאפשר לעמוד על היקף תופעת הסטיות בתרגום אונקלוס.

חשיבותו של תרגום אונקלוס להבנת המקרא ומקומו המרכזי בתולדות הפרשנות היהודית הם מן המפורסמות שאינן צריכות ראייה. לא זו בלבד שהוא נחשב לנפוץ שבתרגומים הארמיים, כעולה מן התלמוד הבבלי, המכנה אותו 'תרגום דידן', אלא שאצל אמוראי בכל הוא נתפס גם כראש וראשון לתרגומים הארמיים לתורה. העובדה שתרגום זה נקבע טקסט חובה סטנדרטי שיש לקרואו יחד עם פרשת השבוע מדברת בעד עצמה.

מעמדו של תרגום אונקלוס כתרגום המוסמך והמקודש לתורה נשמר עד ימינו. בקרב המוני בית ישראל מכל העדות הלימוד בו נתפס כחובה הלכתית: נאמנות לתקנת 'שניים מקרא ואחד תרגום'. להערכתו המיוחדת של התרגום שותפים גם חוקרי מקרא ולשון, ובעיניהם הריהו בכיר תרגומי התורה והמובחר שבהם.

ואולם אף שפשט הלימוד בתרגום אונקלוס, שוררת ביחס אליו מציאות פרדוקסית: רבים הוגים בו, אך רק מעטים הם העומדים על צפונותיו, בכלל זה תלמידי חכמים. אפשר שחוסר ההבנה העמוקה בתרגום זה נובע משטחיות הקריאה בו או מן הריחוק מהלשון הארמית. מכל מקום, ניתן לקבוע כי יצירת מופת זו היא בעיני רבים כספר החתום. למציאות עגומה זו נתוודעתי אגב ניסיוני בהוראת החומש במשך שנים רבות. התחוויר לי שעל אף המחקרים והפירושים הרבים שזכה להם תרגום אונקלוס, הקורא העברי בן ימינו מתיירא מתרגום זה, וכל עוד לא יינתן בידו כלי עזר זמין ונוח לא יהיה מסוגל לעמוד על צפונותיו. נרתמתי אפוא למשימה וזה קרוב לחמש עשרה שנה שוקד אני על כתיבת 'פרשגן', חיבור העתיד להעמיד לקורא בן דורנו ביאור רציף ומודרני לתרגום אונקלוס, כתוב בעברית רהוטה ומתבסס על מיטב המחקר המדעי לצד הפרשנות המסורתית. דוגמאות מהביאור שנתפרסמו במרוצת השנים זכו לעידוד ולתמיכה רבה הן מצד חובשי ספסלי בית המדרש הן מצד אנשי מחקר ואקדמיה. ועם זאת, פרופ' נחמה ליבוביץ ע"ה, מורתי הדגולה למקרא, ופרופ' דב רפל ז"ל, שהיה בר סמכא בחקר תרגום אונקלוס, יעצוני להניח את מפעל ה'פרשגן' לכמה שנים ולהתמסר תחילה לחקירה יסודית של תרגום אונקלוס על מנת לברר את אופיו הכללי. נושא המחקר, עקיבותו התרגומית של אונקלוס, נתגבש בשיחות מועילות שקיימתי עם שני מוריי, פרופ' רימון כשר ופרופ' ישעיהו מאורי, שגם ניאותו להנחותני במחקרי. ללא עידודם ותמיכתם הרבה של כל הארבעה לא היה החיבור שלפנינו בא לעולם.

הספר דומה במבנהו ובמסקנותיו לחיבור המקורי, שבמתכונתו הראשונה הוגש לסנט אוניברסיטת בר-אילן בשנת תשנ"ז לשם קבלת תואר דוקטור. עם זאת, בידי האמונות של ד"ר יחיאל קארה מן האקדמיה ללשון העברית הושבח החיבור מצד הלשון והמבנה וכן מצד תוכן הדברים בעקבות הערותיו החשובות והמועילות. הוא אף סייע בידי בתבונה ובמסירות רבה לקצר את החיבור למען ירוץ בו הקורא. תודתי העמוקה נתונה לו בזה. חובה נעימה לי להודות לכל אשר סייעוני בהוצאת הספר במתכונתו הנוכחית: למשרד החינוך בראשות השר המנוח זבולון המר, שהעניק לי את פרס היצירה התורנית לשנת תשנ"א, לוועדת קרן פרי לחקר המקרא על שניאותה לקבל עליה את פרסומו, לקרן ע"ש הרב ד"ר יצחק אדוורד קייב, ניו יורק, ולקרן הזכרון לתרבות יהודית שהרימו תרומה כספית לצורך ההדפסה. למר דן בנוביץ מנהל הוצאת מאגנס על טרחתו הרבה בין בהוצאת הספר בטוב טעם ובין בעניינים נוספים, לגב' טלי אמיר ולגב' יהודית שמש שסייעו בליטוש הלשוני של החיבור. כולם יעמדו על הברכה.

ספר זה מוקדש לרעייתי צפורה מנב"ת: שלי ושל הקוראים – שלה. בנפש טובה וברוח אוהבת מסייעת היא בידי מזה שנים להתמסר לעיסוק בתרגום אונקלוס ומעודדת אותי

להמשיך במלאכה. ישלם ה' פועלה ותהי משכורתה שלמה מעם ה' אלוהי ישראל. מכוח חכמתה ותבונתה מילאו אחריה גם שבעת בנינו כנטיעים; אף שהיסרתי הרבה מחובותיי להם כאב, גמלו לי תמיד בעידוד בסיוע ובאהבה. ואני תפילתי שיתקיים בנו 'ואני זאת בריתי אותם אמר ה': רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתני בפיו לא ימושו מפיו ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר ה' מעתה ועד עולם' (ישעיהו נט, כא).

אציב בזה מצבת זיכרון להורי היקרים: לאבי מורי ז"ל, ד"ר מיכאל פוזן איש האשכולות משיירי חסידי אשכנז, בו חברו תורה, חכמה ויראה כמיטב מסורת 'תורה עם דרך ארץ', ולאמי מורתי מרת בטי ע"ה, אישה רבת חן ושכל טוב, אשת חסד ומאור פנים. רוחם הגדולה והמחנכת שורה עמי כל הימים.

ובצאתי אתן הודאה לבורא עולם שזיכני לעסוק בתורה ללמוד וללמד מתוך שלוה ומנוחה.

רפאל בנימין פוזן

בע"ה, ירושלים עיר הקודש, אדר תשס"ד